

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

«29» червня 2021 року, протокол № 9

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Субота Марина Миколаївна, доцент кафедри прикладної соціології і соціальних комунікацій

Програму схвалено на засіданні кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Протокол від «18» травня 2021 року № 6

В.о. завідувача кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій

Віль БАКІРОВ

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Програму погоджено науково-методичною комісією соціологічного факультету

Протокол від «27» серпня 2021 року № 1

Голова науково-методичної комісії

(підпис)

Юлія СОРОКА

(прізвище та ініціали)

ВСТУП

Вибуховий розвиток медіакомунікацій, швидкість і щільність інформаційних потоків сьогодні створили якісно нові можливості для маніпулювання суспільною думкою, для прихованої інформаційної агресії, для ведення інформаційно-психологічних війн.

Сучасному фахівцю з університетською освітою необхідно виробити критичне сприйняття інформації, що на нього обрушуються щодня, навчитися розпізнавати та захищатися від маніпуляцій, що застосовуються у сучасному інформаційно-комунікативному просторі.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни:

вивчення феномену маніпуляції в соціальних комунікаціях сучасного соціуму в контексті критичного міждисциплінарного підходу; розгляд теоретичних основ, типології і конкретних прикладів соціально-комунікативних технологій маніпулювання, що застосовуються у різних сферах суспільного життя; ознайомлення з принципами виявлення та аналізу застосування маніпулятивних технологій і методик, а також зі способами протистояння їхній дії.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни

- з'ясувати сутність феномену маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю і поведінкою; морально-етичні та технологічні аспекти маніпуляції;
- розглянути існуючі концептуальні підходи щодо розуміння маніпулятивного впливу на суспільну свідомість, а також маніпулятивних технологій, що застосовуються у різних формах і на різних рівнях соціальної взаємодії;
- розкрити основні передумови маніпулятивного впливу на свідомість і поведінку індивідів, соціальних груп та суспільства;
- розкрити специфіку конкретних технологій і методик, маніпулювання: психологічних, соціально-психологічних, соціосеміотичних, медійних, рекламних, політичних тощо;
- надати базові знання щодо виявлення та аналізу певних маніпулятивних технологій і методик в соціальних комунікаціях, а також щодо конкретних способів свідомого протистояння маніпулятивному впливу.

1.3. Кількість кредитів: програма навчальної дисципліни «Маніпуляції суспільною свідомістю: технології протидії» передбачає 3 кредити.

1.4. Загальна кількість годин

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна / за вибором	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
2/3-й	
Семестр	
4/6-й	
Лекції	
32 год.	
Практичні, семінарські заняття	
0 год.	
Лабораторні заняття	
0 год.	

Самостійна робота	
58 год.	0 год.
у тому числі індивідуальні завдання	
0 год.	

1.6. Заплановані результати навчання: за підсумками вивчення навчальної дисципліни студенти повинні

знати:

- сутність та ключові ознаки маніпуляції індивідуальної та масовою свідомістю;
- теоретичні основи діагностики й аналізу застосування маніпулятивних технологій у соціальних комунікаціях;
- передумови, засади, базові принципи маніпулятивних соціально-комунікативних технологій;
- способи розпізнання конкретних методик і прийомів маніпуляції, що використовуються у тих чи інших соціальних комунікаціях
- засади протидії маніпулятивному впливу.

вміти:

- використовувати набуті теоретичні знання та аналітичні навички для розпізнання прихованого впливу в процесах соціальних та медіакомунікацій;
- аналізувати загальнотеоретичний і конкретно-прикладний матеріал, робити на базі цього аналізу самостійні висновки, продукувати та обґрунтовувати власну точку зору на проблеми використання маніпулятивних технологій в соціальних комунікаціях і способи їх вирішення;
- аналізувати конкретні ситуації, пов'язані з використанням тих чи інших маніпулятивних технологій; розробляти рекомендації щодо способів протистояння маніпулятивному впливу.

Результати навчання, що забезпечує дисципліна

- розвиток критичного мислення,
- формування комунікативної компетентності, медіакомпетентності,
- формування уявлень про основні принципи, технології, методики і методи маніпуляції індивідуальною та суспільною свідомістю, а також, на цих засадах, про способи протидії ним

Загальні компетентності:

- Здатність до абстрактного та конкретного мислення, аналізу та синтезу, здатність оперувати теоретичними положеннями, категоріями та поняттями.
- Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.
- Розвинене креативне мислення, творче і нестандартне ставлення до професійних завдань, здатність генерувати нові ідеї та рішення, креативно застосовувати теоретичні знання у практичних ситуаціях.
- - Здатність планувати час та управляти ним.
- Здатність до пошуку, обробки й аналізу інформації з різних цифрових джерел.
- Здатність до конструктивної критики та самокритики.
- Здатність до аргументованого представлення власної думки, компетентної та толерантної дискусії з її опонентами.
- Навички використання інформаційно-комп'ютерних комунікаційних технологій.

- Здатність до міжособистісного спілкування, вміння працювати в команді, мотивувати людей та досягати спільної мети, розуміння та повага до різноманітності та мультикультурності.
- Прагнення до саморозвитку, підвищення своєї професійної кваліфікації та майстерності.

Фахові компетентності:

- Здатність застосовувати знання зі сфери соціальних комунікацій у своїй професійній діяльності
- Розуміння особливостей соціальних процесів, трендів, можливостей в Україні та світі в цифрову епоху.
- Здатність знаходити соціальну інформацію у відкритому доступі, у базах даних, здійснювати її змістовне структурування й узагальнення.
- Здатність ідентифікувати у комунікаційних системах соціально-небезпечний контент або ненормативну форму спілкування, вміння оперувати відповідними типологіями ризиків та небезпек.
- Здатність здійснювати оперативне реагування на ризики та загрози недоброчесних комунікацій, протидіяти ворожим інформаційним атакам в контексті гібридних війн
- Визначати соціальні проблеми викликані цифровим соціумом

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Тема 1. Маніпуляція в соціальних комунікаціях: поняття, сутність. Передумови використання маніпулятивного впливу на свідомість.

Зміст і завдання, організаційно-методичні особливості засвоєння курсу. Основна література. Міждисциплінарні засади вивчення предмету. Походження терміну «маніпуляція». Психологічне та соціологічне визначення маніпуляції. Сутність комунікативного впливу. Управління за допомогою комунікацій і маніпулювання: головні відмінності. Морально-етичні аспекти маніпуляції. Основні ознаки, критерії маніпулятивної дії в соціальній комунікації. Місце і роль маніпуляції в соціальній взаємодії на різних рівнях комунікації. Роль і значення маніпулятивних технологій у XXI ст. Технологізація соціальних комунікацій. Поняття і сутність соціально-комунікативної технології. Поняття маніпулятивної технології

Тема 2. Засади і технології психологічної маніпуляції.

Уявлення про маніпулятивну природу соціуму. Складний комплекс соціокультурних передумови маніпуляції. Психологічні та соціально-психологічні передумови маніпулятивної взаємодії. Маніпуляція на рівні психічних процесів: перцептивні, мнемотичні, інтелектуальні процеси, емоційна і когнітивна дія. Психоаналітичні засади маніпулятивних технологій. Технології, спрямовані на нейтралізацію психологічних механізмів захисту, приклади їх застосування, способи їх розпізнання та протидії. Технологія використання сублимінальних стимулів. Виправдання маніпуляції в біхевіоризмі. Біхевіористські засади маніпулятивних технологій, приклади застосування таких технологій в міжособистісній та масовій комунікації. Критика маніпуляції в гуманістичній психології.

Тема 3. Засади і технології маніпуляції за допомогою знакових систем (мови, візуальних образів, символів).

Ключові поняття семіотичного аналізу комунікації. Маніпуляція за допомогою ідеології як символічної системи репрезентації реальності. Маніпуляція і конструювання соціальної реальності. Дискурсивна концепція ідеології. Розуміння маніпуляції з позиції критичного-дискурс-аналізу. Концепція міфу за Р. Бартом, міф як засіб маніпулювання свідомістю: основні принципи, аналіз конкретних прикладів застосування. Передумови

мовної маніпуляції. Риторичні прийоми маніпулятивної дії (метафора, алюзія тощо). Маніпулювання за допомогою візуальних образів як знаково-семіотичних систем.

Тема 4. Маніпулятивні технології у міжособистісній комунікації та у груповій комунікації.

Основні складові маніпулятивної дії на рівні міжособистісної комунікації. Провідні сфери та соціальні практики застосування маніпулятивних технологій у ситуації безпосередньої взаємодії. Методики цілеспрямованого перетворення інформації, експлуатації конвенційних схем мислення, керованого висновку, апеляції до авторитету, апеляції до стереотипних уявлень, завищення первинних вимог; використання «принципу контрасту», «правила взаємного обміну» або «норми взаємності» тощо. Соціально-психологічні методики маніпулювання в міжособистісній комунікації. Реалізація маніпулятивних тактик у переговорах. Захист від маніпуляції в ситуації міжособистісної взаємодії.

Тема 5. Маніпулятивні технології у деструктивних культурах.

Типові ознаки деструктивного культу. Базові зони деформаційного простору особистості. Харизматичні лідери, авторитет та псевдавторитет. Основні технології вербування та маніпуляції свідомістю адептів.

Тема 6. Маніпулятивні технології у масовій комунікації.

Мас-медіа як суб'єкт маніпулювання індивідуальної та масовою свідомістю. Сучасні уявлення про ефективність масової комунікації. Медіа відображають чи створюють реальність? Специфічні медіа технології маніпулювання (завдання «порядку денного», конструювання соціальних проблем, «розкручування спіралі мовчання», «псевдоподії» тощо). Негативізм і сенсаціоналізм. ЗМІ і рейтинги. Принципи розділення фактів і оцінок.

Тема 7. Маніпулятивні технології в інтернет-комунікації.

Інтернет як простір символічної політичної боротьби і застосування маніпулятивних технологій. Психологія людини в соціальних мережах. Чому в умовах сучасного світу пропаганда є знову дієвою? Розподіл аудиторії в соціальних мережах. Безпека в соціальних мережах. Кейси та інструменти захисту. Що таке постправа? Постправа як інструмент інформаційно-психологічних війн. Основні технології маніпулювання суспільною свідомістю в інтернет-комунікації.

Тема 8. Маніпулятивні технології у політичній комунікації.

Маніпулятивні електоральні технології. Специфічні технології політичної реклами. Технологія встановлення «політичного порядку денного. Прийоми дифамації політичного супротивника. Критичний аналіз дискурсу політичної полеміки: на матеріалі мас-медіа.

Тема 9. Маніпулятивні технології у рекламній комунікації.

Психологічні впливи у рекламній діяльності, як форма маніпуляції. Псевдологіка (логічний обман). Пряма фальсифікація. Підсвідоме навіювання. Технології прихованої реклами.

Тема 10. Критичне мислення та медіаграмотність як засади протидії маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.

Критичне мислення, «здоровий» скептицизм та довіра до медіа.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1. Маніпуляція в соціальних комунікаціях: поняття, сутність. Передумови використання маніпулятивного впливу на свідомість.	10	2				8						
Тема 2. Засади і технології психологічної маніпуляції.	10	4				6						
Тема 3. Засади і технології маніпуляції за допомогою знакових систем (мови, візуальних образів, символів).	8	2				6						
Тема 4. Маніпулятивні технології у міжособистісній комунікації та у груповій комунікації.	6	2				4						
Тема 5. Маніпулятивні технології у деструктивних культурах.	6	2				4						
Тема 6. Маніпулятивні технології у масовій комунікації.	10	4				6						
Тема 7. Маніпулятивні технології в інтернет-комунікації.	12	6				6						
Тема 8. Маніпулятивні технології у політичній комунікації.	10	4				6						
Тема 9. Маніпулятивні технології у рекламній комунікації.	10	2				8						
Тема 10. Критичне мислення та медіаграмотність як	8	2				6						

засади протидії маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.												
Усього годин	90	32				58						

4. Теми семінарських занять

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються передумови використання маніпулятивного впливу на свідомість. Проаналізувати маніпулятивні технології, представлені у художніх кінострічках «Wag the Dog» (1997) та «Brexit» (2019). Які маніпулятивні технології там використовуються?	8
2	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються засади і технології психологічної маніпуляції.	6
3	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються Засади і технології маніпуляції за допомогою знакових систем (мови, візуальних образів, символів).	6
4	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються маніпулятивні технології у міжособистісній комунікації та у груповій комунікації.	4
5	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються маніпулятивні технології у деструктивних культурах.	4
6	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються маніпулятивні технології у масовій комунікації. Здійснити порівняльний аналіз міжнародних порядків денних за один день, представлені в підсумкових новинах «Аль-Джазіра», «Euronews», «CNN». Пройти он-лайн гру «Маніпулятор» (texty.org.ua)	6
7	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються маніпулятивні технології в інтернет-комунікації. Написати есе на тему «Сьогодні нам стали доступними безліч джерел інформації. Чи зменшило це маніпулювання суспільною думкою та настроями? Аргументуйте, чому»	6
8	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються маніпулятивні технології у політичній комунікації	6
9	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються маніпулятивні технології у рекламній комунікації	6
10	Ознайомитись з науковими джерелами зі списку літератури, в яких розкриваються принципи критичного мислення та	6

	медіаграмотність як засади протидії маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.	
	Разом	58

6. Індивідуальні завдання

Не передбачено.

7. Методи навчання

- **лекції** – розкриваються принципові та найбільш важливі аспекти визначених тем дисципліни із застосуванням мультимедійних засобів навчання. Інтерактивні лекції з елементами групової дискусії. Застосовуються метод активізації навчально-пізнавальної діяльності студента з дисципліни (зокрема аналіз кейсів з історичної та сучасної практики застосування маніпулятивних технологій у медіакомунікаціях), метод проблемного викладу матеріалу. частково-пошуковий, або евристичний, метод, які орієнтуються на компетентнісний підхід в навчанні.
- **самостійна робота** – поглиблене самостійне здобування знань (конспектування, тезування, анотування, рецензування, тощо); перегляд та аналіз художніх і документальних фільмів; удосконалення вмінь та навичок включає вивчення додаткової літератури та написання есеїв.

8. Методи контролю

Поточний контроль передбачає виконання завдання аудиторної самостійної роботи аналітичного характеру (відкриті запитання), з оцінкою до 60 балів.

У якості підсумкового контролю передбачений залік у письмової роботи аналітичного характеру, з оцінкою до 40 балів.

9. Види навчальної діяльності (змішане навчання, лекції, семінарські заняття)

Тема	Класифікація	Попередня підготовка	Подача нової інформації	Тренування	Зворотній зв'язок
Тема 1. Маніпуляція в соціальних комунікаціях: поняття, сутність. Передумови використання маніпулятивного впливу на свідомість.	Вступна лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою	Мультимедійна презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою	Обговорення навчального матеріалу
Тема 2. Засади і технології психологічної маніпуляції.	Інформаційна лекція	Ознайомлення або повторення термінології	Мультимедійна презентація в аудиторії та на платформі	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу

		ії, необхідної для роботи з темою	Classroom (відеоконференція)		
Тема 3. Засади і технології маніпуляції за допомогою знакових систем (мови, візуальних образів, символів).	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу Завдання у Classroom
Тема 4. Маніпулятивні технології у міжособистісній комунікації та у груповій комунікації.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу
Тема 5. Маніпулятивні технології у деструктивних культурах.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою ; перегляд документального фільму	(Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу
Тема 6. Маніпулятивні технології у масовій комунікації.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою; перегляд художнього фільму	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу Завдання у Classroom (інтерактивна гра)

Тема 7. Маніпулятивні технології в інтернет-комунікації.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою; перегляд художнього фільму	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу Завдання у Classroom
Тема 8. Маніпулятивні технології у політичній комунікації.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою; перегляд художнього фільму	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу Завдання у Classroom
Тема 9. Маніпулятивні технології у рекламній комунікації.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу
Тема 10. Критичне мислення та медіаграмотність як засади протидії маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю.	Інформацій на лекція	Ознайомлення або повторення термінології, необхідної для роботи з темою	Мультимедій на презентація в аудиторії та на платформі Classroom (відеоконференція)	Робота з літературою Робота з кейсами;	Обговорення навчального матеріалу Завдання у Classroom

10. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання										Інд. завдання	Разом	Залік	Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10				
60										0	60	40	100

T1, T2 ..., T10 – теми розділів.

Критерії оцінювання навчальних досягнень

Критерії оцінювання залікової роботи:

Загальна кількість балів за залікову роботу – 40. У варіанті 2 відкритих питання (кожне питання оцінюється у 20 балів)

При оцінюванні враховується: правильність відповіді, її аналітичний характер, наведення прикладів, концептуальна відповідність (вміння оперувати категоріальним апаратом курсу).

Відповідь повна, або з однією незначною помилкою (грунтовна, логічно побудована, містить посилання на авторитетні джерела та на конкретні приклади)	18-20 балів
Відповідь повна, але з двома-трьома незначними помилками (цілomu вірна та повна, але містить окремі неточності або невеликі логічні протиріччя)	14-17 балів
Відповідь не досить повна, та (або) із суттєвими помилками (відповідь в цілому адекватна завданню, але є досить поверхневою та неповною)	9-13 балів
Відповідь не повна, містить суттєві помилки (відповідь не є адекватною завданню, але демонструє деякі знання матеріалу курсу, окремі згадки про важливі ідеї та концепції)	4-8 балів
Відповідь майже відсутня та (або) не відповідає запитанню	0-4 балів

Критерії оцінювання письмової самостійної роботи №1

Загальна кількість за роботу – 20. У роботі 2 питання, кожне з яких оцінюється у 10 балів

При оцінюванні враховується: повнота розкриття теми, логічність побудови відповіді, її аналітичний характер, оцінювання всіх маніпулятивних технологій і прийомів, наведених у фільмах, , концептуальна відповідність (вміння оперувати категоріальним апаратом курсу)

Відповідь повна, або з однією незначною помилкою (грунтовна, логічно побудована, містить посилання на авторитетні джерела та на конкретні приклади)	9-10 балів
Відповідь повна, але з двома-трьома незначними помилками (цілomu вірна та повна, але містить окремі неточності або невеликі логічні протиріччя)	6-8 балів
Відповідь не досить повна, та (або) із суттєвими помилками (відповідь в цілому адекватна завданню, але є досить поверхневою та неповною)	3-4 балів
Відповідь не повна, містить суттєві помилки (відповідь не є адекватною завданню, але демонструє деякі знання матеріалу курсу, окремі згадки про важливі ідеї та концепції)	2-3 бали
Відповідь майже відсутня та (або) не відповідає запитанню	0-1 балів

Критерії оцінювання есе (самостійна робота № 2)

Кількість балів за роботу – 10

При оцінюванні враховується: повнота розкриття теми, логічність побудови відповіді, її аналітичний характер, наведення прикладів, концептуальна відповідність (вміння оперувати категоріальним апаратом курсу)

Відповідь повна, або з однією незначною помилкою (грунтовна, логічно побудована, містить посилання на авторитетні джерела та на конкретні приклади)	9-10 балів
Відповідь повна, але з двома-трьома незначними помилками (цілому вірна та повна, але містить окремі неточності або невеликі логічні протиріччя)	6-8 балів
Відповідь не досить повна, та (або) із суттєвими помилками (відповідь в цілому адекватна завданню, але є досить поверхневою та неповною)	3-4 балів
Відповідь не повна, містить суттєві помилки (відповідь не є адекватною завданню, але демонструє деякі знання матеріалу курсу, окремі згадки про важливі ідеї та концепції)	2-3 бали
Відповідь майже відсутня та (або) не відповідає запитанню	0-1 балів

Самостійна робота № 3

Загальна кількість балів за роботу – 30. У роботі 2 питання, кожне з яких оцінюється у 15 балів

Критерії оцінювання письмової самостійної роботи (у тому випадку, якщо вона виконується дистанційно). Дайте розгорнуті, аргументовані (теоретичними положеннями та реальними прикладами) відповіді на запитання:

При оцінюванні враховується: повнота розкриття теми, логічність побудови відповіді, її аналітичний характер, наведення прикладів, концептуальна відповідність та вміння оперувати категоріальним апаратом курсу.

Обов'язкова вимога: відсутність плагіату (плагіатом вважається будь-який текст, який точно співпадає із текстом іншого джерела, але не виділяється як цитата та не супроводжується посиланням на це джерело);

Обсяг: Не менш ніж 2 сторінки тексту (із розрахунку розміру шрифту – 14; міжстрокового інтервалу – 1,5)

Відповідь повна, або з однією незначною помилкою (грунтовна, аргументована, логічно побудована, містить посилання на авторитетні джерела та на конкретні приклади)	14-15 балів
Відповідь повна, але з двома-трьома незначними помилками (цілому вірна та повна, але містить окремі неточності або невеликі логічні протиріччя)	10-13 балів
Відповідь не досить повна, та (або) із суттєвими помилками (відповідь в цілому адекватна завданню, але є досить поверхневою та неповною)	5-9 балів
Відповідь не повна, містить суттєві помилки (відповідь не є адекватною завданню, але демонструє деякі знання матеріалу курсу, окремі згадки про важливі ідеї та концепції)	2-4 балів
Відповідь майже відсутня та (або) не відповідає запитанню	0-1 бал

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	зараховано
70-89	
50-69	
1-49	не зараховано

11. Рекомендована література

Основна література

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Аронсон Э., Пратканис Э. Р. Перераб. изд. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Проект «Психологическая энциклопедия»). То же [Электронный ресурс]. – http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/EpochProp/index.php.
2. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия [Электронный ресурс] / Георгий Грачев, Игорь Мельник // Электронная библиотека Института Философии РАН. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/iphras/library/manipul.html>.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита : монография / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
4. Климанська Л. Д. Соціально-комунікативні технології в політиці: Таємниці політичної кухні : монографія / Л. Д. Климанська. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 332 с.
5. Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот / Дмитро Кулеба. – Київ : Книголав, 2019. – 384 с.
6. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. / О. В. Курбан. – К. : ВІКНУ, 2016. – 286 с.
7. Медіаосвіта та медіа грамотність : підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр Вільної Преси, 2013. – 352 с.
8. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. – Київ : НІСД, 2019. – 560 с.
9. Реклама: внушение и манипуляция: Медиа-ориентированный подход : учеб. пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Бахрах-М, 2001. – 746 с.
10. Соловей В. Д. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования / В. Д. Соловей: М.: ЭКСМО, 2015. – 318 с.
11. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Ричард Харрис. – 4-е междунар. изд. – СПб : Прайм-Еврознак ; М. : ОЛМА-пресс, 2003 ; То же [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/harr/index.php.
12. Чалдини Р. Психология влияния / Роберт. Б. Чалдини. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. : ил. – (Мастера психологии).
13. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием : пер. с англ. / Герберт Шиллер ; под науч. ред. Я. Н. Засурского. – М. : Мысль, 1980. – 326 с.

14. Щербатых Ю. В. Психология выборов: Манипулирование массовым сознанием: механизмы воздействия / Щербатых Юрий Викторович ; Савченко Е., Анчуков И. – М. : ЭКСМО, 2005. – 400 с.

Допоміжна література

1. Андреева О. М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією [Текст] / О.М. Андреева. – Київ: Парламентське видавництво, 2009. – 360 с.
2. Архипов О. Є., Архипова Є. О. Особливості розуміння понять «інформаційна безпека» та «безпека інформації» / О. Є. Архипов, Є. О. Архипова // Информационные технологии и безопасность: основы обеспечения информационной безопасности (ИТБ-2014): Материалы XIV международной научно-практической конференции. – К. : ИПРИ НАН Украины, 2014. – С. 18–30.
3. Барт, Ролан Избранные работы: Семиотика. Поэтика : перевод с фр. / Барт Ролан, Косиков, Г. К. – М. : Прогресс, 1989 . – 615 с.
4. Бергер А.А. Видеть – значит верить: введение в зрительную коммуникацию / А. Бергер ; [пер. с англ. Д.Н. Ищенко]. – М. [и др.] : Вильямс, 2005. – 276 с.
5. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа // Поэтика и политика. Альманах Российско-Французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб : Алетейя, 1999. – С. 193-226.
6. Вайнерчук Г. Лайкни меня. Экономика благодарности / Г. Вайнерчук. – Москва: Альпина Паблицер, 2012. – 296 с.
7. Витале Д. Гипнотические рекламные тексты: как искушать и убеждать клиентов одними словами / Д. Витале [пер. англ. В. Гарбарук]. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 240 с.
8. Владимиров Т. В. Социальная природа информационной безопасности: монография / Т. В. Владимиров. – М. : Научное обозрение, 2014. – 239 с.
9. Георгий Почепцов: Коммуникативная безопасность в противовес безопасности информационной [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://voi.com.ua/news/505016/>
10. ГО «Телекритика» презентувала дослідження «Російська пропаганда-2014: тенденції, підсумки, вплив на українське суспільство» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ru.telekritika.ua/kontekst/2014-12-24/101919>
11. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю.О. Горбань // Вісник НАДУ. – 2015, №1. – С. 136–141
12. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В. П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде. – Київ: Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
13. Грачев Г. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия [Электронный ресурс] / Георгий Грачев, Игорь Мельник // Электронная библиотека Института Философии РАН. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/iphras/library/manipul.html>.
14. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека у проблемному полі соціокультурної реальності: монографія. – Х. : Майдан, 2010. – 260 с.
15. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита : монография / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
16. Дубас О. П. Інформаційно-комунікативний простір: поняття, сутність, структура / О. П. Дубас // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 19. – С. 223–232.

17. Зелинский С. А. Манипуляции массами и психоанализ. Манипулирование массовыми психическими процессами посредством психо-аналитических методик / Зелинский С. А. – СПб. : Издательско-Торговый Дом «СКИФИЯ», 2008. – 248 с.
18. Інформаційний простір України: четвертий рік війни [Електронний ресурс] // Інститут демократії імені Пилипа Орлика. – Режим доступу : <http://idpo.org.ua/analytics/1385-informacijnij-prostir-ukra%D1%97ni-chetvertij-rik-vijni-prezentaciya.html#comment-1561>
19. Карнеги Д. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. Как перестать беспокоиться и начать жить : перевод с англ. / Карнеги, Дейл ; Бабенко В. А., Кузьмин, Л. А., Городничев, Е. В., Цыбовский, Я.И. – 4-е изд. – Минск : Попурри, 2004. – 768 с.
20. Кляйн Н. No Logo. Люди против брэндов / Наоми Кляйн ; пер. с англ. А. Дорман. – М. : Добрая книга, 2003. – 616, [8] с.
21. Крос К. Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: конкуруючі перспективи / Крос Кетлін, Гакет Роберт ; пер. Руслан Ткачук. – К. : Основи, 2000. – 142 с.
22. Куликов Е. М., Кубиякин Е. О. Слухи как коммуникационный и социокультурный феномен современного общества / Е. М. Куликов, Е. О. Кубиякин. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2009. – 234 с.
23. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование: [пер. с англ.] // Дж. Лакофф Язык и интеллект: сб.; перевод с англ. и нем.; сост. [и вступ. ст.] В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143-185.
24. Лакофф Дж. Метафора и война: система метафор для оправдания войны в заливе [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/lakoff-06.htm>
25. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем : пер. с англ. / Лакофф Джордж, Джонсон Марк ; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с. То же – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://old.eu.spb.ru/ethno/utekhin2/lakoff.htm>.
26. Лалл Дж. Мас-Медіа, комунікація, культура : глобальний підхід / Джеймс Лалл ; за ред. О. Гриценка, Н. Гончаренко ; пер. з англ. О. Гриценка, С. Гарастович, Т. Гарастович [та ін.]. – К. : К.І.С., 2002. – 264 с.
27. Левин Р. В. Механизмы манипуляции: защита от чужого влияния : пер. с англ. / Роберт В. Левин: Диалектика-Вильямс, 2016 – 432 с.
28. Медіаосвіта та медіа грамотність : підручник / ред.-упор. В. Ф. Иванов, О. В. Волошенюк ; за науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр Вільної Преси, 2013. – 352 с.
29. Младьонова О. Д. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / О. Д. Младьонова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – 2017. – № 31. – С. 87–92.
30. Назаретян А. П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии / А. П. Назаретян. – Москва: Питер, 2004. – 190 с.
31. Назаретян А.П. Психология стихийного массового поведения: Лекции / А. П. Назаретян. – Москва: ПЭР СЭ, 2001. – 112 с.
32. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания : пер. с нем. / Ноэль-Нойман Э. ; общ. ред. и предисл. Мансурова Н. С. – М. : Прогресс-Академия ; Весь Мир, 1996. – 352 с.
33. Пирогова Ю. К. Имплицитная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования (на материале рекламных и PR-сообщений) [Электронний ресурс] / Ю. К. Пирогова // Проблемы прикладной лингвистики 2001. М., 2001. – С. 209-227. – Режим доступа : http://ae-lib.org.ua/texts/pirogova_information_ru.htm

34. Плохинова А.С., Лапинская И.П. Языковые манипуляции // Язык, коммуникация и социальная среда. – 2002. – вып. 2.. – Режим дступа : <http://tpl1999.narod.ru/WEBLSE2002/PLOKHINOVALAPINSKAYALSE2002.HTM>
35. Речевое воздействие [Электронный ресурс] / Энциклопедия «Кругосвет». – Режим дступа : <http://www.krugosvet.ru/articles/96/1009689/1009689a1.htm>
36. Рисмухамедов И. А. Анализ идеологии как стратегия исследования средств массовой коммуникации и популярной культуры в современном неомарксизме [Электронный ресурс] / И. А. Рисмухамедов // Проблемы теоретической социологии. – СПб., 2003. – №4. – Режим дступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/125726.html>
37. Рюмшина Л. И. Манипулятивные приемы в рекламе : учеб. пособие / Л. И. Рюмшина – М. : МарТ ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2004. – 240 с.
38. Сладкова О. Б. Манипулирование общественным сознанием в информационном обществе воздействия [Электронный ресурс] / О.Б. Сладкова. – Режим дступа : http://www.ifarcom.ru/files/Monitoring/sladkova_manipul_obsch_sozn.pdf
39. Сороченко В. «25-й кадр»: (Технологии сублиминального воздействия) правда и вымыслы [Электронный ресурс] / Виктор Сороченко [2001]. – Режим дступа : <http://psyfactor.org/k25.htm>
40. Онищук М. І. Особливості психологічного впливу в ході проведення психологічних операцій [Текст] / М. І. Онищук, Я. М. Жарков // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – Вип. 16. С. 136–139.
41. Онлайн-курс «Новинна грамотність» [Електронний ресурс]. Режим дступу : <http://video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>
42. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник [Текст] / В. Б. Вепринцев, А. В. Манойло, А. И. Петренко, Д. Б. Фролов. – Москва: Горячая линия – Телеком, 2005. – 495 с.
43. Павловська С. Інформаційно-психологічний вплив як фактор досягнення мети в ході воєнних дій / С. Павловська // Воєнна історія. – 2008. - №5. – С. 126-136
44. Панарин И.Н. СМИ, пропаганда и информационные войны / И. Н. Панарин. – Москва: Поколение, 2012. – 411 с.
45. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс] / Валентин Петрик [сайт]. – Режим дступу : www.justinian.com.ua/article.php.
46. Полянський П. Освіта як об'єкт інформаційної війни Росії проти України і як ресурс протидії такій війні [Електронний ресурс] / П. Полянський. — Режим дступу : maidanua.org/2015/03.
47. Потеряхин А.Л. Информационно-психологическое воздействие: к определению понятия / А.Л. Потеряхин // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – №2 (2). – С. 28–32.
48. Почепцов Г. |Дез|информация / Георгий Почепцов ; под общей редакцией Н. Лигачевой и Г. Петренко. – К. : Паливода А. В., 2019. – 248 с.
49. Почепцов Г. Информационные войны: новые тенденции [Електронний ресурс] / Георгий Почепцов // Media Sapiens [Сайт] [24 квітня 2016]. – Режим дступу : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/informatsionnye_voynu_novye_tendentsii/
Почепцов Г. «Промывание мозгов» как технология влияния [Електронний ресурс] / Георгий Почепцов // Media Sapiens [Сайт] [10 квітня 2016]. – Режим дступу : http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/promyvanie_mozgov_kak_tekhnologiya_vl_iyaniya/
50. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття / Георгій Почепцов. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2017. – 258 с.
51. Почепцов Г. Инструментарий пропаганды: от ножниц и меча к нарративам [Електронний ресурс] / Георгий Почепцов // Media Sapiens [Сайт] [18 жовтня 2015]. –

- Режим доступу :
http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/instrumentariy_propagandy_ot_nozhnits_i_mecha_k_narrativam/
52. Почепцов Г. Информационные войны. Новый инструмент политики / Георгий Почепцов. – М. : Алгоритм, 2015. 135 с.– (Сер. Манипуляции сознанием).
  53. Почепцов Г. Новые методы пропагандистского воздействия: будущее уже рядом [Электронный ресурс] / Георгий Почепцов // Media Sapiens [Сайт] [10 січня 2016]. – Режим доступу :
http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/novye_metody_propagandistskogo_vozdeystviya_buduschee_uzhe_ryadom/
  54. Прибутько П.С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах / П.С. Прибутько, І.Б. Лук'янець. – Київ: Вид. А. В. Паливода, 2007. – 252 с.
  55. Прокофьев В. Ф. Тайное оружие информационной войны: атака на подсознание / В.Ф. Прокофьев. – Москва: СИНТЕГ, 2003, 408 с.
  56. Протидія російській пропаганді та медіаграмотність: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Аналітичний звіт. – К. : Детектор медіа, 2018. – 64 с.
  57. Реклама: внушение и манипуляция: Медиа-ориентированный подход : учеб. пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Бахрах-М, 2001. – 746 с.
  58. Саєнко О. Г. Інформаційна війна як прояв інформаційного протиборства [Текст] / О. Г. Саєнко, С.Л. Степаниця // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – Вип. 12. – С. 142–147
  59. Сватко Я. Національна безпека України в умовах ведення інформаційних війн [Електронний ресурс] / Я. Сватко // Західна аналітична група. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=1606>.
  60. [Сколько стоит один Дубинский, или как устроен наш рынок манипуляции. Интервью с инсайдером](https://tech.liga.net/technology/article/skolko-stoit-dubinskiy-ili-kak-ustroen-nash-rynok-maniulyatsii-intervyu-s-insayderom) [Електронний ресурс] / [Стас Юрасов](https://tech.liga.net/technology/article/skolko-stoit-dubinskiy-ili-kak-ustroen-nash-rynok-maniulyatsii-intervyu-s-insayderom). – 05.02.2020. – Режим доступу : <https://tech.liga.net/technology/article/skolko-stoit-dubinskiy-ili-kak-ustroen-nash-rynok-maniulyatsii-intervyu-s-insayderom?fbclid=IwAR02U9RXNq23JpRXCfLs6ej0fVARDf7XPABBy444kz0m0bFSpNoyVaNyq>
  61. Солдатенко І. О. Медіаграмотність як складова інформаційної безпеки / І. О. Солдатенко, А. В. Зінюк // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – № 10. – С. 138–140.
  62. Соснін О. В. Проблеми зростаючої ролі інформаційно-комунікаційної функції держави в умовах інформаційного суспільства та шляхи їх вирішення / О. В. Соснін // Гуманітарний вісник ЗДІА. Серія: Філософія. – 2016. – № 65. – С. 164–176.
  63. Технологии изменения сознания в деструктивных культах / Под. ред. И. Митрофановой ; Т.Лири, М. Стюарт и др. – СПб : Экслибрис, 2002. – 224 с.
  64. У нас погані новини: <http://texty.org.ua/d/2018/mnews/>
  65. Чалдини Р. Психология влияния / Роберт. Б. Чалдини. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. : ил. – (Мастера психологии).
  66. Шейнов В. П. Скрытое управление людьми: Психология манипулирования / В.П.Шейнов – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2001. – 848 с.
  67. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием : пер. с англ. / Герберт Шиллер Под науч. Ред. Я.Н. Засурского. –М. : Мысль, 1980. – 326 с.
  68. Шостром Э. Анти-Карнеги или Человек-манипулятор : перевод с англ. / Шостром, Эверетт, Малышева А. – Минск : Полифакт, 1992. – 128 с.
  69. Шульц Д. П. История современной психологии : перевод с англ. / Шульц Дуан П., Шульц Сидни Элен ; Говорунов А. В. Кузин В.И., Царук, Л.Л., Наследов А. Д. – СПб. : Евразия, 2002 . – 532 с. – (Мэтры мировой психологии).

70. Щербатых Ю. В. Психология выборов: Манипулирование массовым сознанием: механизмы воздействия / Щербатых Юрий Викторович ; Савченко Е., Анчуков И. – М. : ЭКСМО, 2005. – 400 с.
71. Layton T. P. Information Security: Design, Implementation, Measurement, and Compliance / T. P. Layton. – NW : Auerbach Publications, 2016. – 264 p.
72. Makhashvili L. The Russian Information War and Propaganda Narratives in the European Union and the EU's Eastern Partnership Countries / L. Makhashvili // International Journal of Social Science and Humanity. – 2017. – Vol. 7, №. 5. – P. 309–313.
73. Whitman M. E. Management of Information Security. Fifth edition / M. E. Whitman, H. J. Mattord. – USA : Cengage Learning, 2017. – 568 p.

Нормативно-правова база

1. Проект Концепції інформаційної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mip.gov.ua/done_img/d/30-project_08_06_15.pdf
2. Закон України «Про державну службу спеціального зв'язку та захисту Інформації України» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3475-15>
3. Закон України «Про державну таємницю» // Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів у 6 томах / за ред. Ю.С. Шемшученка . – т.1 Інформаційне законодавство України. – К.: ТОВ «Юридична думка», 2005. – С.252-276
4. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
5. Закон України «Про захист інформації в авторизованих системах» // Інформаційне законодавство: збірник законодавчих актів у 6 томах / за ред. Ю.С. Шемшученка . – т.1. - Інформаційне законодавство України. – К.: ТОВ «Юридична думка», 2005. – С. 277-282
6. Закон України «Про захист персональних даних» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
7. Закон України «Про науково-технічну інформацію» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/annot/3322-12>
8. Закон України «Про Національну систему конфіденційного зв'язку» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2919-14>
9. Закон України «Про основи національної безпеки» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
10. Концепція національної безпеки України [Електронний ресурс] // Міністерство інформаційної політики України: [сайт]. - Режим доступу: <http://mip.gov.ua/files/banners/Final%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97%20%28%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%29%20-%2030.09.15.pdf>
11. Указ Президента України «Про доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>
12. Указ Президента України №47/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

12. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відеолекції, інше методичне забезпечення

1. Watchdog українських ЗМ (ГО «Детектор медіа» : Детектор медіа – українське інтернет-видання про медіа від команди Наталії Лигачової) – <http://detector.media/>
2. Детектор медіа. Моніторинг – <https://detector.media/category/monitoring/>
3. Проект MediaSapiens був започаткований «Телекритикою» (зараз – «Детектор медіа») у 2010 році за підтримки Інтерньюз-Нетворк (США) – <http://osvita.mediasapiens.ua/> –
4. StopFake, волонтерський інтернет-проект – <http://www.stopfake.org>
5. TEXTY.org.ua – суспільно-політичне та аналітичне інтернет-видання – <http://texty.org.ua/>
6. Інститут масової інформації (ІМІ) (українська громадська організація) – <https://imi.org.ua/>
7. Незалежна аналітична платформа «Вокс Україна» (дослідження) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://voxukraine.org/doslidzhennya/>
8. Академія української преси (Моніторинг) – <http://www.aup.com.ua/>
9. Проект «Українського кризового медіа-центру» – <http://uchoose.info/>
10. Онлайн-курс «Новинна грамотність» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>
11. Дистанційний навчальний курс медіаграмотності для громадян (створений IREX у партнерстві з Академією української преси та StopFake) – http://irex.mocotms.com/ml_web/story_html5.html
12. Дистанційний курс «Верифікація в Інтернеті» (розрахований на журналістів і редакторів пострадянського простору) – <https://vumonline.ua/course/verification-in-the-Internet/>
13. Освітній проект «OSINT Academy» від Інституту постінформаційного суспільства (курс дає розуміння базових інструментів розвідки з відкритих джерел і розрахований на журналістів, блогерів, громадських активістів, представників прес-служб і всіх, хто створює і поширює контент з важливих для українського суспільства питань) – <http://www.osint.academy/>
14. Дистанційний курс «Як розуміти соціальні мережі» – <https://vumonline.ua/course/how-to-understand-social-networks/>
15. Мультимедійний онлайн-посібник «МедіаДрайвер» (від Детектор Медіа) – <http://mediadriverr.online/>
16. Видання «Як розпізнати фейк?» (від Міністерства інформаційної політики України, розроблене та реалізоване спільно з проектом ЄС «Association4U») – http://mip.gov.ua/files/pdf/antifake_ua_web.pdf
17. Фактчекінгова організація (США) PolitiFact National – <https://www.politifact.com/truth-o-meter/>
18. Фактчекінговий проект The Washington Post https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/?utm_term=.129394214c9b
19. The Fact Checker (The Gazette) – <https://www.thegazette.com/fact-checker/>
20. Фактчекінговий проект про погоду та зміну клімату Climate Feedback – <https://climatefeedback.org/>